

Mamlakatxon NURMATOVA,

Samarqand davlat chet tillar instituti Gumanitar fanlar va axborot texnologiyalar kafedrasida katta o'qituvchisi

E-mail: mamlakatxon...a@mail.ru

Tel: (91) 536 70 95

SamDU dotsenti, phd O.S.Qodirov taqrizi asosida

THEORIES OF PREVENTING PSYCHOLOGICAL DISORDERS AND VIOLENCE IN FAMILY RELATIONSHIPS

Annotation

In this article the role of communication in family relationships, theoretical knowledge about violence caused by psychological disorders has been studied. Thoughts on the elimination of psychological disorders and violence are highlighted. Scientific knowledge and scientific ideas about expected changes in family relations are described.

Key words: Family relationship, psychological environment, communication, personal quality, family, children, marriage requirements, upbringing, violence.

ТЕОРИИ ПРОФИЛАКТИКИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ РАССТРОЙСТВ И НАСИЛИЯ В СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация

В этой статье изучена роль общения в семейных отношениях, теоретические знания о насилии, вызванном психологическими расстройствами. Освещены мысли об устранении психологических расстройств и насилия. Описаны научные знания и научные представления об ожидаемых изменениях в семейных отношениях.

Ключевые слова: Семейные отношения, психологическая среда, общение, личностные качества, семья, дети, брачные требования, воспитание, насилие.

OILAVIY MUNOSABATLARDA PSIXOLOGIK BUZILISHLAR VA ZO'ROVONLIKNING OLDINI OLISH NAZARIYALARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada oilaviy munosabatlarda muloqotni o'rni, psixologik buzilishlar orqali yuzaga keladigan zo'rovonliklar haqidagi nazariy bilimlar o'rganilgan. Psixologik buzilishlar va zo'rovonliklarni bartaraf etish haqidagi fikrlar yoritib berilgan. Oilaviy munosabatlarda kuztiladigan o'zgarishlar haqidagi ilmiy bilimlar va ilmiy tasavvurlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Oilaviy munosabat, psixologik muhit, muloqot, shaxsiy sifat, oila, farzandlar, nikohga oid talablar, tarbiya, zo'rovonlik.

Kirish. Yurtimiz o'z mustaqilligiga erishgach, jamiyatda tub islohatlar amalga oshirila boshlanganligi oila mustahkamligini yanada mustahkamlashga qaratilgan ko'pdan-ko'p qarorlar qabul qilinayotganligi bilan bog'liq. Islohatlarning asosiy yo'nalishlaridan biri shaxslarning ma'naviy-ma'rifiy dunyoqarashini to'g'ri shakllantirish, o'z-o'zini anglash va o'sib kelayotgan yosh avlodni to'g'ri shakllantirishdan iboratdir. Oilaning jamiyat va insonlar o'rtasidagi turli bilimlar, tushunchalar, ma'lumotlar va bevosita shaxs dunyoqarashining mazmun mohiyatini belgilaydi. Xususan, oilaviy, mafkuraviy va ijtimoiy hodisalar shaxs tomonidan ijtimoiy muhit ta'siri ostida idrok etiladi. Inson ijtimoiy olam bilan uzviy aloqada bo'lgan holda insoniyat tajribasi, madaniyati va oiladagi ijtimoiy xulq normalari bilan o'zaro munosabatlarda namoyon bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jamiyat taraqqiy etgan sayin insonlar o'rtasidagi munosabatlar takomillashib boradi. Oilaviy hayotga tayyorgarlik borasida va munosabatlarni mustahkamlash, nizolarni oldini olish borasida Shoumarov G.B yoritib bergan. [1] Yoshlarda oilaviy hayotga oid bilimlarda shaxslarning bir-biriga qo'yadigan talablariga e'tibor qaratilgan. Ko'plab vazifalar aniqlab berilgan. Oilaviy hayotda yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishga ilmiy asoslarda keltirishga harakat qilingan. [2] Jamiyat taraqqiyotining bugungi holati, hozirgi zamon oilasining ijtimoiy vazifalari va zo'rovonlikni oldini olish borasidagi dolzarb fikrlar ifodalangan. [6]

Tadqiqot metodologiyasi. Oilaviy munosabatlarda odamlar bir-birlari bilan muloqotga kirishar ekan, ularning asosiy ko'zlagan maqsadlaridan biri o'zaro bir-birlariga ta'sir ko'rsatishdir. Oilaviy munosabatlar muloqotida ko'plab samarali tashkil etish usullari mavjud. Bulardan asosan quyidagilarni keltirib o'tish joiz bo'ladi:

- oila a'zolari o'rtasida hamkorlik faoliyati muloqotlar tizimi va muloqot jarayonining barcha a'zolari o'rtasida insonparvarlik munosabatlarini tashkil qilish, bir-biriga ijobiy emotsional muhitni taqqoslash imkoniyatini yuzaga kelishi;

- oilaviy munosabatlarda muloqot jarayonining ichki munosabatlar bilan bog'liqligi ya'ni, har bir oila a'zosi o'zlariga qulay psixologik muhitni yaratilishi;

- oilada ota-ona va farzandlar o'rtasidagi muloqot xususiyatlari, maromi, usullari, shakllari to'g'risidagi axborotlarni egallashga oid maxsus muloqotlarni uyushtirishdan iborat jarayonlarni to'g'ri shakllantirishdir;

O'zbek oilalarida barkamol insonlarning muomala maromi, mulohaza yuritishi, o'zaro munosabatlarga kirishish o'quvchanligi, vaziyatlardan chiqish salohiyatiga boshqa insonlarni hayotiy tajribalarini o'rgangan holda munosabat bildirishdir. Bu esa oilaviy munosabatlarda yuzaga keladigan zo'rovonliklarni oldini oladi. Oilaviy munosabatlarfa barcha oila a'zolar o'rtasida axloqiy jihatdan ko'plab qimmatli va qadrlil bo'lgan munosabatlar yaratilishi baxtli oilaning negizi bo'lib sanaladi. Oilada o'sayotgan farzand uchun oila uning hayotini ijtimoiy muhit bilan bog'laydigan birinchi va asosiy bo'g'in bo'lib xizmat qiladi. Muhim bo'lgan jihatlardan biri oila a'zolarining ijtimoiy manfaatlarini, o'zaro bir-biriga mehrlil munosabatlari, mehnat faoliyatini tashkil etishdagi munosabati, tashqi muhitda munosabatlarning bolalik davridayoq jamiyatimiz maqsad va g'oyalari qo'shila boshlashini o'rganib borishdir. Oilada va ta'lim muassasalarida farzandlarning o'rganadigan hatti-harakatlar normalari va munosabatlari ma'lum qoidalarga rioya qilgan holda shakllanadi. Shu sababli, zamonaviy oila uchun oiladagi muloqot madaniyati va muomalaning o'rni juda dolzarbdir.

Oilaviy tarbiyaning ikkita qarama-qarshi uslublari mavjud bo'lib ular quyidagi tarzda ifodalanaadi. Oilaviy munosabatlarda avtoritar va demokratik uslublarni ko'rish mumkin. Oilada ota-onalarning o'z farzandlari bilan avtoritar uslubda ayniqsa, ko'pincha otaning muloqoti bilan bilan tavsiflanadi. Ota-onalar farzandlari bilan birgalikda so'zsiz itoatkorlikni va talablarning bajarilishini talab qiladilar. Oilada bolalarning individualligiga, yosh davrlarining xususiyatlariga, qiziqishlari va

istaklariga kam e'tibor berishadi. Bunday oilalarda ota-onalarning bolalari ko'r-ko'rona itoatkorligi ko'pincha jazolanish qo'rquviga asoslanadi. Ushbu vaziyatlarda bolalar ulg'ayganda esa bunday oilalardagi bolalar ko'pincha ota-onalari bilan ziddiyatga borib turishadi. Biroq bunday oilalar farzandlari oiladan ruhan uzoqlasha boshlaydi. Bunday oilalardagi bolalarda mustaqillik, tashabbuskorlik va ijodkorlik juda kam rivojlanadi. Oilalardagi demokratik uslubda oilaning munosabatlardagi shakllanish jihatlari barcha a'zolari o'rtasidagi munosabatlar o'zaro hurmat va sevgi orqali bo'ladi.

Oilaviy munosabatlarda oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan e'tibori va g'amxo'rliqi bilan tavsiflanadi. Bunday oilalarda bolalar yoshligidanoq oila hayotiga, ehtiyoj va tashvishlariga mutonasib ravishda ulg'ayishadi. Ota-onalar farzandlarini yaqinroq bilishga, ularning yaxshi va yomon ishlarining sabablarini aniqlashga harakat qiladilar. Ota-onalar farzandiga talablar qo'yish orqali bolaning his-tuyg'ulari, ruhiyati, ongiga murojaat qiladilar va tashabbusni rag'batlantiradilar. Shu bilan birgalikda bunday oilada o'sayotgan farzandlar "kerak", "mumkin", "mumkin emas" so'zlarining qanday paytlarda zaruriyat ekanligini idrok etishadi.

Oiladagi zo'rvonlikni ko'plab oila vakillari shaxsiy hayot ishi deb hisoblashadi. Oiladagi turli xil zo'rvonliklarning yuzaga kelishi psixologik, jismoniy, iqtisodiy, jinsiy tarzda amalga oshirilishi mumkin. Bu esa oilada ayollarga nisbatan zo'rvonlik va ularning kelib chiqish sabablarini o'rganishdagi ko'plab ilmiy-tadqiqotlarni amalga oshirilishi bilan bog'liq bo'ldi. Oilada ruhiy zo'rvonlikning sodir etilishida bevosita quyidagi omillarning ta'siri yuqori ahamiyat kasb etadi. Masalan, oilada erkakning mustaqil fikrga ega emasligi; erkakning oiladagi moddiy ehtiyojlarni ta'minlamasligi va ma'suliyatsizligi; spirtli va giyohvand moddalarni iste'mol qilishga ruju qo'yganligi; oilada yakka hukmronlikni o'rnatishga intilishi; oilada sababsiz doimiy ravishda bo'lib turadigan nizolarning janjal va to'polon bilan tugashi kabi bir necha psixologik sabablarni ko'rish mumkin.

Oilada nosog'lom muhit natijasida unda oila a'zolarining o'zaro munosabatlari tubdan izdan chiqadi. Binobarin, oilada oila a'zolarining o'rtasida uzoq davom etib kelgan adovat bevosita oilada psixologik zo'rvonlikni sodir etilishini vujudga keltiradi. Shuningdek, qaynona va kelin o'rtasidagi o'zaro munosabat, qaynonaning keliniga nisbatan sababsiz turli bahonalar qidirib ko'rsatadigan sababsiz kamchilik va kamsitishlari natijasida ba'zi hollarda og'ir psixologik holatlar kelib chiqishi mumkin. O'tmishga nazar soladigan bo'lsak 1800-yillarning o'rtalariga qadar ko'pchilik oilalarda ayolning er tomonidan zo'rvonlikka uchrashi go'yoki o'z ayoli ustidan hokimiyat va hukmronlikka ega deb hisoblashgan. Oiladagi munosabatlar nihoyat darajada avj olishidan oldin oilaning barcha a'zolariga huquqiy, ma'naviy, ijtimoiy bilimlarga ega bo'lishi lozim. Oiladagi zo'rvonlik turli xil namoyon bo'lishini tushunish muhimdir.

Oiladagi zo'rvonlik ko'p shakllarda bo'lishi mumkin, jumladan, jismoniy tajovuz, tajovuz (urish, tishlash, itarish, narsalarni ulotirish va boshqalar) yoki hujum qilish tahdidi; jinsiy zo'rvonlik; nazorat qilish yoki hukmronlik qilish; qo'rqitish; ta'qib qilish kabi vaziyatlardan iboratdir. Hozirgi davrdagi siyosiy tashviqot natijalari oiladagi zo'rvonlik to'g'risidagi qonun hujjatlarida o'zgarishlarga olib keldi.

Dunyoning aksariyat huquqiy tizimlarida oiladagi zo'rvonlik faqat 1990-yillardan beri ko'rib chiqiladi. XX asrning oxiriga kelib aksariyat mamlakatlarda, qonunda yoki amaliyotda, oiladagi zo'rvonlikdan himoyalaniş juda kam edi. Oiladagi zo'rvonlikning o'ziga xos shakllariga, masalan, nomusga tegish, majburiy nikohni tashkil etishdan yuzaga kelmoqda. Psixologik zo'rvonlik jismoniy bo'lmagan zulmning bir shaklidir. Ko'pgina hollarda, bu bir martalik bezovtalanish haqida emas, balki bir kishi hukmronlik qiladigan, ikkinchisi esa itoat qilishga majbur bo'lgan o'zaro munosabatlarning o'rnatilgan modeli haqidadir.

Tahlil va natijalar. Psixologik zo'rvonlik oiladagi o'zgarishlar tarkibiy qismiga bir qancha strategiyalarni kiritish mumkin. Ularning asosiy xususiyati kamsituvchi va haqoratli hatti-harakatlar bo'lib, maqsad jabrlanuvchi ustidan nazoratni qo'lga kiritish, birinchi navbatda g'amxo'rlik va e'tibor niqobi ostida ishonchni qozonishga harakat qilingandan so'ng, kamsitishni boshlashdir. Asta-sekin tizimli haqoratga aylanib ketadigan so'zlar psixologik zo'rvonlikning asosiy boshlang'ich qismidir. Bir insonning o'zini o'zi qadrlashini yo'q qilishga urinish, uni haqorat qilish va o'zini qarshilik ko'rsatish qobiliyatidan mahrum qilishdir. Psixologik zo'rvonlikni qanday aniqlash mumkin? Oddiy ziddiyat va psixologik zo'rvonlik o'rtasidagi qanday farq bor? Munosabatlarda psixologik zo'rvonlikning bir turi amortizatsiya bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri tahdidlar, ochiq ayblovlar va qo'pol haqoratlarni aytishdir. O'zaro munosabatlarda haddan tashqari nazorat qilish ham psixologik zo'rvonlikni ushbu turiga mansubdir.

Jamiyatimizda nikoh-oila munosabatlari mustahkamligini ta'minlash, oilaviy hayot davomida yuzaga nizolarni oldini olish, oilalar ajrimi va noto'liq oilalar sonini kamaytirish hamda sog'lom psixologik muhit yaratishdan iboratdir. Bu ishlarining samaradorligini oshirish uchun yangi oilalarni barpo qilayotgan yoshlarning shaxsiga, oilaviy hayotga qay darajada tayyor ekanliklariga ko'proq ahamiyat berish lozim. Oilada turmush tarzi deganda, oilaviy muhit, ya'ni er-xotinning samimiy munosabati, ularning farzandlari bilan yaqin do'stona munosabatda bo'lishi orqali ularning kelajakdagi orzu maqsadlarini tushunib olishlari, farzandlarning sog'-salomat voyaga yetishlarini ta'minlash muhim vazifa bo'lib sanaladi. Albatta, oilaviy munosabatlarning to'g'ri uslubini rivojlantirish oson emas.

Har bir oila o'z tarbiyalash tajribasini to'playdi, uning maqsadlari, o'ziga xos mazmuni va amalga oshirish usullari haqida o'z nuqtai nazarini rivojlantiradi. Shunday qilib, oila aslida o'zining muloqot madaniyatini yaratadi. Afsuski, ba'zi hollarda muloqot va munosabatlar madaniyatini ba'zi oila vakillari o'zlashtira olmaydi. Ular har doim ham muvaffaqiyat qozonishga harakat qilishmaydi. Er-xotin yoki farzandlar o'rtasida bir-birlarini tanqid qilishga qiziqishadi. Shu sababli oilada ruhiy muvozanat buziladi. Ammo, bunday hatti-harakatlar teskarisiga olib keladi: bir-biriga nisbatan norozilik va salbiy his-tuyg'ular to'planadi, hissiy yaqinlik va aloqa yo'q qilinadi. Shuning uchun psixologik buzilishlarni oldini olish uchun "oilaning umumiy ohangi" bo'lishi lozimligi bilan farqlanadi. Bu "oilaviy ohang" turli xil zo'rvonliklarni oldini oladi.

Xulosa va takliflar. Hozirgi vaqtda nikoh-oila munosabatlarida yuzaga keladigan psixologik noxush hodisalar, har xil asab buzulishlari va bir qancha kasalliklarni keltirib chiqishi bilan bog'liqdir. Oilalarning mustahkamligi jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy ravnaqi va taraqqiyotini belgilovchi omil hisoblanadi. Psixologik zo'rvonlik har xil jinoyatlar, qotilliklar, suitsid, xiyonat, bolalar tarbiyasining buzulishiga olib keladi. Insoniyat jamiyati taraqqiy etgan sayin, ularning bir-birlari bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlari ham ijobiy tomonga takomillashi lozimdir. Har qanday oilaviy munosabatlarda "sevgi hokimiyati" degan tushuncha ilgari surilishi lozim bo'lib, oila a'zolar: er va xotin, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar his-tuyg'ular orqali namoyon etilishi aynan sevgi orqali idrok etiladi. Oila jamiyatning kichik bir bo'g'ini bo'lib, oilada inoqlik, ahillik mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shuncha qudratli bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Shoumarov G. B. Oila psixologiyasi. Toshkent. -2008.168-177 betlar.

2. Davletshin M.G., Shoumarov G`.B. Zamonaviy o`zbek oilasi va uning psixologik xususiyatlari / O`zbek oilasining etnopsixologik muammolari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani ma`ruzalari qisqacha bayoni.-Toshkent, 1993. - 3 – 7 betlar.
3. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi. Toshkent. – 2006. -142 bet.
4. Sog`inov N.A. Oilani o`rganish psixodiagnostika metodikalari. Toshkent, 1996.
5. Akramova F.A. Oilada muomalani tashkil etish psixologiyasi. Toshkent.-2006. -90 bet.
6. Shoumarov G`.B., Sog`inov N.A Er-xotin orasidagi nizolarning etnopsixologik xususiyatlari. O`zbek oilasining etnopsixologik xususiyatlari. Ilmiy ishlar to`plami. Toshkent. -1993. -11-25 beetlar.
7. Sog`inov N.A. Oilani o`rganish psixodiagnostika metodikalari. Toshkent. -1996. -35-bet.
8. Akramova F.A., Abdullayeva R.M. Oilaviy hayotga oid psixologik tavsiyalar. Toshkent. -2002. -63-bet.